

Białostocczyna

2 / 1993

Białostockie Towarzystwo Naukowe

spis treści

artykuły

Alina Sztachelska-Kokoczek, Z wiejskiej przeszłości niektórych dzielnic Białegostoku	3
Irena Grochowska, Kłęski elementarne na Podlasiu na przełomie XVII–XVIII w.	9
Leonarda Dacewicz, Sposoby identyfikacji kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVII–XVIII w.)	17
Anna Laszuk, Parafia siemiatycka i jej mieszkańcy w XVIII w.	25
Waldemar Wilczewski, Zasób tzw. Archiwum Zygmunta Głogera w Oddziale Wawelskim Archiwum Państwowego w Krakowie	30
Eugeniusz Bernacki, Organizacje i towarzystwa medyczne i paramedyczne w Białymstoku w latach 1877–1939	34
Henryk Majecki, Orientacje polityczne ludności żydowskiej Białegostoku w okresie międzywojennym	43
Michał Gnatowski, Źródła do dziejów Białostoczczyzny okresu II wojny światowej w archiwach Republiki Białorusi	52
Tomasz Popławski, Getto białostockie (1 sierpnia 1941 – 2 września 1943)	57
Ewa Bończak-Kucharczyk, Józef Maroszek, Park Zwierzyniecki w Białymstoku	64
Danuta Korolczuk, Problem odnowy historycznego zespołu ulicy Warszawskiej	68
Zofia Michałowska, Z życia nazw stopnia pokrewieństwa w gwarach północno-wschodniej polski. Matka	75
Jerzy Kuźmiuk, Etymologia nazw grzybów znanych na Białostoczczyźnie	79

Ks. Józef Bąkowski, Kronika kościoła parafialnego w Białymstoku...	86
--	----

biografie

Ks. Kazimierz Kułakowski, Czesław Nalborski (1910–1992)	101
---	-----

kronika życia naukowego

Konferencja poświęcona źródłom do dziejów Białostoczczyzny	111
--	-----

recenzje	114
----------	-----

listy od czytelników	124
----------------------	-----

Ewa Bończak-Kucharczyk, Józef Maroszek

Park Zwierzyniecki w Białymstoku

Najdawniejszy białostocki zwierzyniec, gdzie hodowano i urządzano polowania zlokalizowany był w niedalekim sąsiedztwie dzisiejszego Rynku Kościuszki, na północny-zachód i zachód od dworu właścicieli tej majątności. Ograniczały go: droga do Suraza i inny trakt zwany Gościńcem Zabłudowskim, który wybiegał z placu przykościelnego i biegł w stronę Dojlid, mniej więcej linią dzisiejszej ul. Skłodowskiej. Tę sytuację utrzymał zwierzyniec aż do lat 90—tych XVII w., gdy Stefan Branicki zgodnie z projektem Tylmana z Gameren przebudował pałac i w 1692r. lokował miasto Białystok. Wówczas to doszło do zamiany gruntów między właścicielem, a kościołem białostockim. Odnośny dokument stwierdzał, że granica własności biegła "od Zwierzynca za Starym Cmentarzem aż do publicznej Drogi Zabłudowskiej, od zamku białostockiego do miasta ciągnącej się. I od drogi do usypania pierwszego znaku czyli kopca przestrzeni 50 łokci zwyczajnych, przy cmentarzu murowanym zostawując do gruntu kościelnego." Ten najdawniejszy zwierzyniec zamieniono później na tzw. Ogród Dolny i włączono go w skład Parku Pałacowego.

W bliżej nieznanym czasie urządzono inny ogród zwierzęcy, zwany Zwierzyniec Jeleni. Usytuowano go na zachód od Parku Pałacowego, na jego głównej osi kompozycyjnej. Oddzielało go „berso w brzegu zwierzynca, wprost mostu murowanego, ogrodowego i facjaty pałacowej, które stolarską robotą, w kratkę zieloną malowane, gdzie 6 statui snycerską robotą." W Zwierzyncu Jeleni usytuowane były: „budynek zwierzego pierwszego do połowy pruskim murem, a w drugiej zaś drewniany... w tym budynku mieszka Aleksander Popławski zwierzyniec", murowana lodownia, prochownia, 2 sadzawki, „maszyna... wielka drewniana, przy... sadzawce, do fontann służąca, gontami kryta, wkoło tarcicami obita... pod tą maszyną studnia", „maszyna druga mała przy tejże sadzawce", „sadzawka trzecia na górze, czworograniasta, dylami wkoło i od spodu ocembrowana." Ze zwierzyniec jeleni sąsiedował las, który dziś stanowi Park Zwierzyniecki. W cytowanym opisie z 1772 r. zaznaczono, że: „Perspektyw wyciętych na różne strony w Wielkim Zwierzyncu 9. W lesie tego zwierzynca altanka rujnująca się opadła, pruskim murem budowana i tak zewnątrz, jakoby wewnątrz tynkowana na 4 arkadach gontami kryta, wkoło której krata na wszystkie strony zielono malowana, ale ze wszystkim opadła." Zwierzyniec Jeleni był ogrodzony wkoło parkanem liczącym przeszło 1226. Paśło się wówczas w nim 60 jeleni.

Od płd. wsch. Las Zwierzyniecki graniczył ze Zwierzyńcem Danieli (dziś Park Planty). Urządzono go tam w l. 1732—1739. Od Parku Pałacowego oddzielało go berso. W 1760 r. zasadzono na jego terenie dwie aleje lipowe, których bieg poprowadzono po przedłużeniu osi kwater ogrodu pałacowego. Aleje kończyły się sadzawkami. Stała tam również altana. Oba zwierzyńce zlikwidowano w 1808 r., choć zwierzostan został w nich już zredukowany znacznie wcześniej w 1792 r.

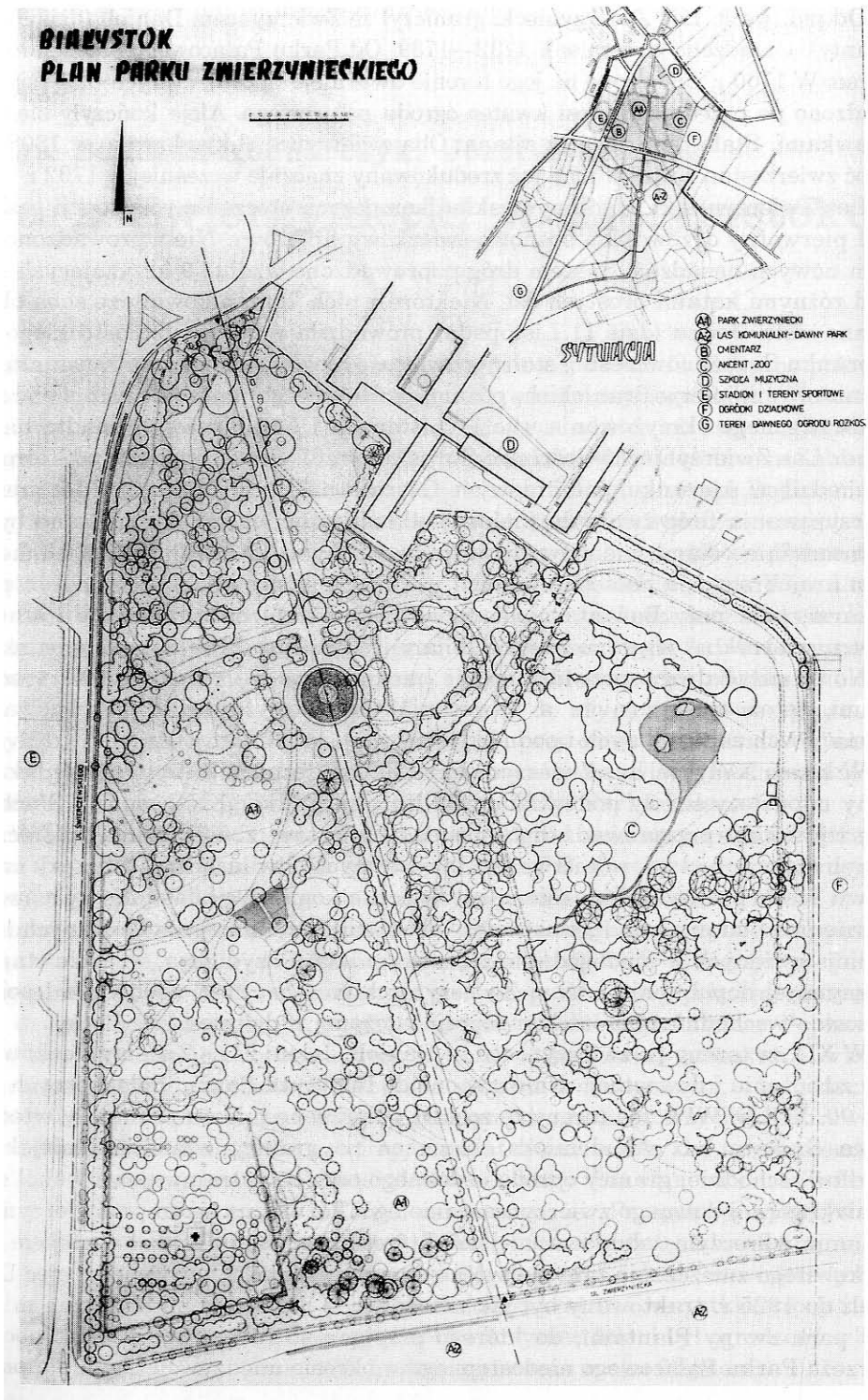
Las Zwierzyniecki włączony w skład kompozycji otoczenia rezydencji posiadał pierwotny drzewostan sosnowo-świerkowy i olszowy. Nie wprowadzono w nim nowych nasadzeń. System dróg poprowadzono wzdłuż 9 krzyżujących się pod różnymi kątami prostych osi. Niektóre z nich komunikowały ze sobą okoliczne wsie. Jedna (dziś 11 Listopada) prowadziła z pałacu białostockiego w kierunku Suraża (ówczesnej stolicy powiatu) i biegła obok zabudowań zarządu leśnictwa (najpierw Branickich, później państwowego) mieszczących się w rejonie obecnego skrzyżowania ulic 11 Listopada i Letniskowej. Ponadto biegł przez Las Zwierzyniecki Gościniec Suraski (ob. ul. Kawaleryjska), od którego odchodził w kierunku południowym Gościniec Bielski (dziś ul. Wiosenna). Skrzyżowania dróg tworzyły niekiedy układy promieniste. Drogi leśne były jednocześnie osiami widokowymi wyprowadzonymi ku atrakcyjnym elementom krajobrazu: na pałac Branickich, oranżerię pałacową, gaik przy Kuropatwiarni, gaik przy Bażantarni, karczmę przy wsi Słoboda, karczmę i stawy Nowe, wiatrak na wzgórzu za wsią Bojary i budowlę w Zwierzyńcu Jelenim.

Nowy układ dróg wprowadzono nie bardzo licząc się z warunkami terenowymi, toteż część z nich, a nawet niektóre skrzyżowania zlokalizowano w miejscach zabagnionych i podmokłych.

W końcu XVIII w. Las Zwierzyniecki stanowił teren rekreacyjny i dydaktyczny młodzieży szkoły podwydziałowej Komisji Edukacji Narodowej. Słuchacze tej szkoły przeprowadzali tu pomiary gruntów, zbierali zioła lecznicze, uczyli się miernictwa, rolnictwa itp., a w wolnych chwilach urządzali gry i zabawy. Aż do połowy XIX w. osiemnastowieczna kompozycja lasu nie była świadomie przebudowywana, jednak część dróg, zapewne mniej użytkowanych lub umiejscowionych w niedogodnym terenie zanikła. Rezydencja, wraz ze stanowiącym jej dopełnienie Lasem Zwierzynieckim zajmowała wschodnie i południowo—wschodnie obrzeża kompozycji założonej w dolinie rzeki Białej.

W XIX w. tereny po zwierzyńcach — Danieli, Jeleni i Las Zwierzyniecki uległy zdziżeniu i dewastacji. Należały one do Instytutu Panien Szlachetnych do lat 90. XIX w. Wówczas tereny te zostały odstąpione miastu. Powstały wtedy: ulica Sadowa (ob. Akademicka) biegnąca po granicy własności miejskiej wzdłuż zachodniej granicy ogrodu ozdobnego oraz baza tramwajowa wokół sadzawki górnej dawnego zwierzyńca danieliego. Później na teren po Zwierzyńcu Jelenim wkroczyła zabudowa miejska, której rozwój doprowadził w efekcie do całkowitego zniszczenia tam pierwotnej kompozycji ozdobnej. Zwierzyniec Danieli do 1925 r. traktowany był jak nieużytek, a następnie powstał tam miejski park zwany Plantami, do którego przyłączono też zachodnie i północne obrzeża Parku Pałacowego niedostępnego w okresie międzywojennym dla pub-

**BIAYSTOK
PLAN PARKU ZMIERZYŃSKIEGO**

liczności. Również w części zabudowa miejska wkroczyła na obszar Lasu Zwierzynieckiego. Z pozostałego terytorium stworzono Park Zwierzyniecki.

Już w ostatniej ćwierci XIX w. i w pocz. XX w. zaszły tam istotne zmiany. W końcu lat 80. XIX w. przeprowadzono przez las „strategiczną Szosą i Baranowicką” (dziś ul. Zwierzyniecka), która zmieniła dotychczasowy układ dróg i przecięła las ze wschodu na zachód. W miejscu dawnego leśnictwa zlokalizowano pawilon restauracyjny, a obok niego inne drewniane zabudowania służące celom rozrywkowym. Od tego czasu ta część lasu cieszyła się dużym powodzeniem wśród mieszkańców Białegostoku. Urządzano tu majówki, widowiska kabaretowe i spektakle teatru letniego. W pobliżu tego ogrodu rozrywkowego zwanego Rozkoszą zaczęto lokalizować domy letniskowe. Do Rozkoszy doprowadzono poprzez Las Zwierzyniecki linię tramwaju konnego (dzisiejszą ulicą Świerczewskiego).

W czasie I wojny światowej las miejski uległ dewastacji na skutek wycinek i kradzieży drewna. Na północno-zachodnim skraju lasu założono w tym czasie nieistniejący dziś wojskowy cmentarz niemiecki.

W 1920 r. powstał w lesie drugi cmentarz wojskowy, na którym pochowano żołnierzy polskich i rosyjskich.

3 maja 1921 r., w 130 rocznicę ogłoszenia Konstytucji 3 Maja zasadzono w parku uroczyście trzy dęby, a las otrzymał nową nazwę używaną do 1939 r. — Park 3 Maja. Nazywano go jednak powszechnie Zwierzyncem. W 1926 r. zlokalizowano w lesie stadion sportowy Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, a obok stadionu korty tenisowe klubu sportowego „Jagiellonia”. W latach 30. w sąsiedztwie stadionu ustawiono wieżę spadochronową. Przy nowych obiektach sportowych pozostawiono okazy starych sosen.

W 1930 r. rozpoczęto modernistyczną przebudowę kompozycji Zwierzynca według szczegółowego projektu naczelnego inżyniera miasta J. B. Rybołowicza. Przeprowadzono meliorację terenu. Na przeszło 70 ha lasu powstały drogi spacerowe. Wprowadzono żywopłoty z jaśminowców i innych krzewów oraz różnogatunkowe grupy drzew i nasadzenia alejowe. W sąsiedztwie dzisiejszych ogródków działkowych zlokalizowano sady i szkółki miejskie. Wytyczono także nową oś kompozycyjną (pozostawiając starą drogę do Rozkoszy) podkreślona szeroką aleją rozpoczynającą się od ronda u zbiegu dzisiejszych ulic Podleśnej, 11 Listopada, M. C. Skłodowskiej i Świętojańskiej. Aleja ta przechodziła przez dwa inne ronda zaprojektowane wewnątrz parku i w południowej części parku kończyła się trzecim rondem, mniejszym od pozostałych. Na rondzie pierwszym w 1930 r. odsłonięto pomnik ku czci poległych oficerów i żołnierzy 42 pułku piechoty (autorstwa Jakuba Juszczyka) wzniesiony ze składek społecznych. Wokół ronda z pomnikiem przeprowadzono eliptyczną drogę spacerową.

Na rondzie drugim, gdzie zbiegało się promieniście siedem dróg spacerowych założono kolisty kwietnik. Wokół ronda, w odległości kilkunastu metrów wytyczono kolistą obwodnicę spacerową.

W północnej części parku zbudowano kilka dróg spacerowych biegnących w pobliżu ciekawszych grup drzew i krzewów, a na niewysokim wzgórzu

u zbiegu trzech dróg urządzono rondo pełniące funkcje platformy widokowej. Rozciągał się stąd m.in. widok na dwa stawy wykopane w północno-wschodniej części parku, przy niewielkim strumieniu.

Szczególną troską otoczono cmentarz z 1920r., gdzie wprowadzono ciekawe nasadzenia (m.in. żywotników i dębów kolumnowych), a w 1932 r. wzniesiono pomnik żołnierzy polskich poległych w walce o niepodległość — zaprojektowany przez Jarosława Girina, mający kształt kaplicy z czterema ołtarzami i czterema krzyżami.

W dawnym budynku restauracyjnym ogrodu rozrywkowego umieszczono w 1930r. szkołę powszechną na wolnym powietrzu przeznaczoną dla dzieci zarażonych gruźlicą. Wokół szkoły urządzono Centralny Ogród Szkolny o pow. 7 ha, który zajął teren częściowo zabagniony, a częściowo porośnięty lasem grabowym.

W ogrodzie założono dział botaniczny (grupujący rozmaite, skomponowane w klomby rośliny), działy roślin leczniczych i zbóż oraz szkółkę drzew i krzewów morwowych, a także działki szkolne. Umieszczono tam również altanę i boisko, a wewnątrz ogrodu udostępnione zostały publiczności.

Z powodu licznych trudności organizacyjnych, około 1936 r. zrezygnowano z prowadzenia szkoły dla dzieci chorych na gruźlicę, a teren ogrodu przejęły szkoły powszechne. Już w okresie międzywojennym kompozycja Parku Zwierzynieckiego dzieliła się na dwie części położone po dwu stronach Szosy Baranowickiej stanowiącej element obcy w układzie przestrzennym parku.

Szerzej na temat Parku Zwierzynieckiego w Białymstoku zob. Katalog ogrodów zabytkowych woj. białostockiego autorstwa, E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszka, Białystok 1987 (maszynopis w zbiorach Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Białymstoku). Tam również literatura przedmiotu.